

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE AZERBAYCAN TÜRKÇESİ ARASINDA BULUNAN FONETİK FARKLILIKLAR

*Mehdi REZAEİ**

Özet

Bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinin de farklı lehçelerinde birbirinden bağımsız pek çok fonetik değişim ortaya çıkmıştır. Fonetik değişimler dilin doğası gereğiyle bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Türk lehçeleri arasında birbirine yakınlıklarıyla bilinen Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında da fonetik bakımdan birçok farklılık bulunmaktadır. Uzun bir zaman dilimi içinde ortaya çıkan bu farklılıklar ünlü değişmesi, ünsüz değişmesi, ses düşmesi, ses türemesi, ünsüz ikizleşmesi, göçüşme vb. alanlarda görülmektedir. Bu farklılıklar sadece Türkçe sözcüklerde değil alıntı sözcüklerde de görülmektedir. Bu makalede söz konusu farklılıklar örneklerle ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Fonetik Farklılıklar

PHONETIC DIFFERENCES BETWEEN THE TURKISH AND AZERBAIJANI TURKIC

Abstract

As in other languages, phonetic changes independent of each other have occurred in different Turkic dialects. Due to the nature of language, these phonetic changes are different from one another in different regions. Among Turkic dialects, the Turkish and Azerbaijani Turkic are very similar to each other, but they also exhibit a lot of differences in phonetically. These differences, which have occurred during a long period, are observed in areas such as vowel change, consonant change, phoneme elision, anaptyxis, gemination, and metathesis. The above differences are not exclusive to Turkish words, but can be seen also in loanwords. In this paper, the above differences have been investigated with examples.

Key Words: Turkish, Azerbaijani Turkic, Phonetic Differences

Giriş

Diller ortaya çıktıkları andan itibaren çeşitli bakımlardan sürekli değişime uğramışlardır. Bu değişimler dil içi gelişmelerin sonucunda ortaya çıktığı gibi diller arası etkileşimler neticesinde de meydana gelmiştir. Geniş bir alana yayılan Türk lehçeleri de çeşitli coğrafyalarda birbirinden bağımsız değişimlere maruz kalmışlardır. Söz konusu değişimler sadece ses olaylarıyla sınırlı kalmayıp cümle yapısını bile etkilemişlerdir. Bilindiği gibi Türk dili içinde tespit edilen ilk fonetik farklılaşma Ana Çuvaşça ile Ana Türkçe arasında gerçekleşmiş olan değişimdir. Türkoloji çalışmalarında *Rotasizm* (z ~ r denkliği) ve *Lambdasizm* (ş ~ l denkliği) diye bilinen bu değişimin tarihini kesin olarak söylemek güçtür. Bu ayrışmadan sonra Türk dilinin tarih içinde birçok kola ayrıldığını biliyoruz. Kimi lehçeler çok eski zamanlarda ana dilden ayrılmışken kimi lehçeler ise birkaç yüzyıl önce farklı bir gelişim çizgisi üzerinde ilerlemişlerdir. Türk lehçeleri arasında gördüğümüz dilsel farklılıklar aslında söz konusu ayrışmaların zamansal olarak uzaklığı veya yakınlığı ile ilgilidir. Lehçeler her ne kadar uzak bir geçmişte birbirinden ayrılmışsa bunların arasındaki dilsel farklılıklar da oranla

* Dr. Öğr. Üyesi, Allameh Tabataba'i Üniversitesi - Fars Edebiyatı ve Yabancı Diller Fakültesi - Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran/İRAN, el-mek: rizai_m613@yahoo.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8917-1559>

fazladır. Ayrıca bu bağlamda coğrafya yakınlığı da belirleyicidir, coğrafi bakımdan birbirine yakın olan lehçeler farklı açılardan (alıntı sözcükler de dahil) birbirine yakınlık gösterirler. Bu hususlar, farklı lehçeleri konuşan bireylerin arasındaki anlaşma oranını da etkilemektedir. Örnek olarak Sibiryaya lehçelerinden birisini konuşan bir Türk, Batı Türkçesinin herhangi bir kolunu anlamakta zorluk çekecektir; oysa bir Azerbaycan veya bir İran Türkü azıcık çabayla Türkiye Türkçesini kolay bir şekilde anlayabilecektir.

Batı Türkçesinin tarihî seyrine baktığımızda bu lehçenin Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi (İran Türk ağızları dahil) ve Türkmen Türkçesi olmak üzere üç ana kola ayrıldığını biliyoruz. Son birkaç yüzyılda söz konusu lehçelerde birtakım fonetik ve morfolojik değişimler ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi bağımsız birer yazı dili durumuna geldikten sonra her biri kendisine özgü bölgelerde farklı bir şekilde gelişmişlerdir. Bu iki lehçe coğrafi bakımdan birbirine yakın olduğundan sürekli temas hâlinde olmuşlardır. Söz konusu tarihî gelişmelerin yanı sıra son yüzyılda da iki lehçe farklı gelişim çizgisi üzerinde ilerlemiştir. Türkiye'de gerçekleşen dil reformu Azerbaycan ve İran'da vuku bulmamıştır. Türkiye ve Azerbaycan'da farklı dönemlerde gerçekleşen alfabe değişimleri iki lehçe konuşurları arasında kopukluklara neden olmuştur. Yine son yüzyılda Batı kökenli sözcüklerin iki lehçeye farklı kanallarla girdiği düşünüldüğünde birtakım ayrılıkların ortaya çıktığını görüyoruz.

Bu makalede, iki lehçe arasında bulunan fonetik farklılıklar gösterilmeye çalışılmıştır. Esas olarak sistematik biçimde görülen fonetik farklılıklar temel alınmıştır; ancak seyrek biçimde görülen farklılıklar (*gömlek* ~ *köynek* gibi) da gösterilmiştir. Türkçe sözcüklerin yanı sıra özellikle Arapça ve Farsça kökenli alıntı sözcükler üzerinde de durulmuştur. Fonetik farklılıkları gösterirken kök ve gövdeler esas alınmıştır, sözcüklerin türevleri üzerinde durulmamıştır, örneğin *yüz-* ~ *üz-* fiilleri gösterilirken *yüzgeç* ~ *üzgeç* sözcüklerine yer verilmemiştir. Her iki lehçede bazı sözcüklerin iki biçimi kullanılmaktadır, bu durumlarda ikinci biçimler parantez içinde gösterilmiştir. Azerbaycan Türkçesinde anlam farklılığı gösteren sözcüklerin anlamı tırnak içinde kaydedilmiştir. Yapım ve çekim eklerinde görülen fonetik farklılıklara değinilmemiştir. Sözcük listelerini verilirken kimi listeler (sözcük başı *y* ~ *ø* veya *h* ~ *ø* gibi durumlar) tam şekilde verilmiştir; ancak örneği fazla olan durumlar için (*a* ~ *e* gibi durumlar) sınırlı örneklere iktifa edilmiştir, bu durumlarda örneklerin yaygınlığı ve kullanım sıklığı dikkate alınmıştır. Bazı sözcüklerde birden fazla fonetik farklılık görülmektedir, bu tarz durumlar daha çok alıntı sözcüklerde görülür, örneğin *kiraz* ~ *gilas* sözcüğünde *k* ~ *g*, *r* ~ *l* ve *z* ~ *s* gibi denklikleri görebiliriz. Kimi sözcüklerde görülen değişimler tamamen farklı istikametlerde ilerlemiştir, mesela Farsçadan Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesine geçen *benefşe* sözcüğü TT'de *menekşe*, AzT'de ise *benövşe* ve *benevşe* şeklinde kullanılmaktadır. Batı kökenli sözcüklerde görülen farklılıklar üzerinde pek durulmamıştır. Daha önce de vurguladığımız gibi bu sözcükler farklı dönemlerde farklı kanallarla söz konusu lehçelere girmiştir, dolayısıyla fonetik farklılıkları göstermek pek mantıklı olmayacaktır. Bu bağlamda şu örnekler açıklayıcı olacaktır: *avukat* ~ *advokat*, *afiş* ~ *afişa*, *ajan* ~ *agént*, *arkeolog* ~ *arxeloq*, *bilardo* ~ *bilyard*, *çimento* ~ *semént*, *düello* ~ *duél*, *gazete* ~ *qezét*, *metre* ~ *métr*, *sembol* ~ *simvol*, *şampiyon* ~ *çémpion*.

Son zamanlarda gerek İran'da gerekse Azerbaycan'da Türkiye Türkçesine rağbet artmıştır. Türkiye'de de birçok kişi özellikle Türkoloji öğrencileri Azerbaycan Türkçesini öğrenmek niyetindedirler. İki lehçe arasında bulunan fonetik farklılıklar dikkate alındığında her iki kesimin öğrenim süreci daha da kolay bir hâle gelecektir. Bu çalışmada sözcük listelerini hazırlamak için temel olarak *Türkçe Sözlük* (Türk Dil Kurumu Yayınları) ve *Azerbaycan Dilinin İzahli Lüğeti* (Azerbaycan İlimler Akademisi Yayınları) eserlerine başvurulmuştur.

Fonetik Farklılıklar

Ünlülerle İlgili Farklılıklar

Düzlük ~ Düzlük Durumu

a ~ e: Bu durum seyrek olarak Türkçe sözcüklerde görülse de daha çok alıntı sözcüklerde görülmektedir. İki lehçede farklı yönlerde gerçekleşen ünlü benzeşmeleri söz konusu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. *arış ~ eriş, armağan ~ ermeğan, kama ~ qeme, kamış ~ qemiş (qamış), tandır ~ tendir, taraça ~ terece, terazi ~ terezi, taze ~ teze, yağma ~ yeğma, zürafa ~ zürafe.*

TT'de Arapça kökenli sözcüklerde kalın sıradan ünsüzlerin (‘a /ع/, ğ /غ/, h /ح/, h /خ/, k /ق/, ş /ص/, t /ط/, z /ض/, z /ظ/) yanında bulunan ünlüler genellikle kalındırlar; ancak bu kural AzT'de görülmez. *abes ~ ebes, acayip ~ ecaib, acele ~ ecele, adalet ~ edalet, ahali ~ ehali, ahlak ~ exlaq, amut ~ emud, Arap ~ Ereb, azap ~ ezab, aziz ~ eziz, balgam ~ belğem, basit ~ besit, bazen ~ bezen, cuma ~ cüme, defa ~ defe, dakika ~ deqiqe, dağdağa ~ değdeğe, davet ~ devet, faaliyet ~ fealiyyet, fakat ~ feqet, fark ~ ferq, kalabalık ~ qelebelik, kabahet ~ qebahet, kabul ~ qebul, hafıza ~ hafize, hafif ~ xefif, harp ~ herb, harita ~ xerite, itaat ~ itaet, makam ~ meqam, mağlup ~ meğlub, mahrum ~ mehrum, muayyen ~ müeyyen, mufassal ~ müfessel, mutlak ~ mütleg, muzaffer ~ müzeffer, rabita ~ rabite, rahmet ~ rehmet, sabır ~ sebir, şahıs ~ şexs, şart ~ şert, tabiat ~ tebiet, tasvir ~ tesvir, vade ~ vede, vatan ~ veten, zabt ~ zeht, zafer ~ zefer, zarar ~ zerer.*

AzT'de Farsça kökenli sözcüklerin orijinal biçimleri korunurken TT'de bu sözcüklerin değişime uğradığını görüyoruz. *bedbaht ~ bedbext, bahane ~ behane, bahşiş ~ bexşiş, düşman ~ düşmen, gerdan ~ gerden, hasta ~ xeste, lala ~ lele, peygamber ~ peyğember, sarhoş ~ serxoş.*

Yönelme hâli eki alan *ben* ve *sen* zamirleri TT'de *bana* ve *sana* şeklindeki AzT'de *mene* ve *sene* biçimindedirler. *bana ~ mene, sana ~ sene.*

a ~ é: Genellikle Arapça ve Farsça sözcüklerde görülen bir ses farklılığıdır. *aşk ~ eşq, ayıp ~ éyib (ayıb), aynı ~ éyni, gayret ~ qéyret, hayır ~ xéyir, hayret ~ héyret, hayvan ~ héyvan, mayhoş ~ méyxoş, maymun ~ méymun, pancar ~ péncer, yapalak ~ yépelek.*

a ~ ı: Sadece bir örnekte tespit edilmiştir. *harman ~ xırman.*

a ~ i: Bu durum Arapça kökenli sözcüklerde görülmektedir. Söz konusu farklılık kalın sıradan ünsüzlerin TT'de üstün AzT'de ise esre ile okunmasından kaynaklanmaktadır. *halas ~ xilas, haslet ~ xislet, mübalağa ~ mübalige, muhafaza ~ mühafize, mülahaza ~ mülahize, mütalaa ~ mütalie.*

e ~ a: TT'de kalınlık-incelik uyumunun dışında kalan birtakım Türkçe kökenli sözcükler AzT'de uyum içindedirler. Bunun yanı sıra bir de her iki lehçede ünlü değişmesi ve ünlü benzeşmesi sonucunda e ~ a durumu ortaya çıkmıştır. *akçe ~ ağca (axça), elma ~ alma, anne (ana) ~ ana, becer- ~ bacar-², ela (göz rengi) ~ ala, değirmen ~ deyirman³, kardeş ~ qardaş, yeşil ~ yaşıl.*

Alıntı sözcüklere baktığımızda AzT'de genel olarak gerileyici ve ilerleyici benzeşme sonucunda pek çok alıntı sözcük ünlü uyumuna bağlanmıştır. *avare ~ avara, badem ~ badam, bahçe ~ bağça, celal ~ calal, cemaat ~ camaat, cemalet ~ camal, cevap ~ cavab, devam ~ davam, ezan ~ azan (ezan), helal ~ halal, helva ~ halva, kale ~ qala (qele), kebab ~ kabab, kemal ~ kamal, kesat ~ kasad, merak ~ maraq, selam ~ salam, sevap ~ savap, tebeşir ~ tabaşir, temaşa ~ tamaşa, zeval ~ zaval.*

e ~ ı: Seyrek görülün bir ünlü farklılığıdır. *çemkir- ~ çımxır-, çemre- ~ çırma-.*

². AzT'de *becer-* fiili "büyütmek, beslemek" anlamındadır.

³. Bu örnekte AzT'deki biçim uyum dışında kalmıştır

e ~ i: Sınırlı sayıda Türkçe sözcüğün yanı sıra Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerde de görülmektedir. *emekle- ~ imekle-, er- ~ ir-, eş- ~ iş- (eş-), kelek ~ kelik.*

Alıntı sözcüklerdeki farklılık daha çok üstün ve esre kullanımıyla ilgilidir. *beyaban ~ biyaban, beyhude ~ bihude, cep ~ cib, çerçeve ~ çerçive, dermeyer ~ dermiyan, dev ~ div, fetva ~ fitva, reçel ~ riçal (irçal), kese ~ kise, meyan ~ miyan, muamele ~ müamile, mücadele ~ mücadile, mukayese ~ müqayise, münasebet ~ münasibet, müzakere ~ müzakire, necat ~ nicat, nefret ~ nifret, refah ~ rifah, veda ~ vida.*

ı ~ a: Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülen bir ses farklılığıdır. *azıcık ~ azacıq, çıyan (çayan) ~ çayan, damızlık ~ damazlıq, kargı- ~ qarğa- (qarğı-), kılıf ~ qılaf, kırat ~ karat, mancınık ~ mancanaq, nişadır ~ naşatur, sayıkla- ~ sayaqla- (sayıqla-), tıraş ~ taraş.*

ı ~ e: Birkaç alıntı sözcükte görülür. *ıtır ~ etir, kalemıraş ~ qelemteraş, mıntıka ~ menteqe.*

ı ~ é: Farsça kökenli tek bir sözcükte görülmektedir. *zıh ~ zéh.*

ı ~ i: Ünlülerle ilgili en önemli farklılıklardan biridir. TT'de /ı/ ünlüsü sözcük başında bulunurken AZT'de bu durum görülmez. Bu tarz sözcüklerde /ı/ ünlüsünün karşılığı /i/ sesidir. *ılgar ~ ilğar, ılgım ~ ilğım, ılık ~ iliq, ılın- ~ ilin-, ırak ~ iraq, ırmak ~ irmaq, ısın- (ısıt-) ~ isin- (isit-), ıslan- ~ islan-, ıslık ~ isliq, ısmarla- ~ ismarla-, ıssız ~ issız, ışık ~ işiq, yıldırım ~ ildırım, yılan ~ ilan.*

Bu denklik sadece sözcük başında değil sözcük içinde de görülür. *bıldır ~ bildir, bıldırıcın ~ bildirçin, çıban ~ çiban, kıyma ~ qiyme, cıda ~ cida, sıçan ~ siçan, sıvış- ~ siviş-, sıyır- ~ siyir-.*

ı ~ i denliğini birçok alıntı sözcükte de (sözcük başı ve sözcük içi) görebiliriz. *ırz ~ irz, ıslah ~ islah, ıstılah ~ istilah, arıza ~ arize, batıl ~ batil, batın ~ batin, cıva ~ cive, çınar ~ çinar, fazıl ~ fazil, firka ~ firqe, fitrat ~ fitret, hatıra ~ xatire, mızrak ~ mizraq, muasır ~ müasir, muhafız ~ mühafız, rıza ~ riza, rızk ~ rizq, sınıf ~ sinif, tılsım ~ tilsim, zayıf ~ zeif.*

i ~ a: Bu durum da Arapça ve Farsça sözcükleri üstün veya esre ile okuma sonucunda ortaya çıkmıştır. AzT'de gerileyici benzeşme neticesinde *e > a* değişimi görülür. *cihan ~ cahan, cıvan ~ cavan, divit ~ davat (devat), hilat ~ xalat, hisar ~ hasar, imtihan ~ imtahan, sitil ~ satıl.*

i ~ e: Bu ses farklılığı da Arapça ve Farsça sözcüklerde üstün veya esreyi tercih etmekle ilgilidir. *belki ~ belke, birader ~ berader, cihet ~ cehet, çilingir ~ çilinger, ibrişim ~ ebrişim, ilaç ~ elac, ilave ~ elave, elbise ~ elbese, ihata ~ ehate, incir ~ encir, firak ~ feraq, firar ~ ferar, hiciv ~ hecv, mide ~ mede, mizaç ~ mezac, nihayet ~ nehayet, şifa ~ şefa, zincir ~ zencir.*

Farsça kökenli sözcüklerin sonunda bulunan *-hr* çift ünsüzleri arasında iki lehçede birbirinden farklı ünlüler türemiştir. *şehir ~ şeher, zehir ~ zeher.*

i ~ é: TT il AzT arasında görülen en önemli ünlü farklılıklarından biridir. Türkçe sözcüklerde görüldüğü gibi alıntı sözcüklerde de görülmektedir. *git- ~ gét-, çiğne- ~ çéyne-, giy- ~ géy- diye ~ déye, ikiz ~ ékiz, in- ~ én-, işit- ~ éşit-, iyi ~ éyi⁴, nice ~ néce, yine ~ yéne.*

Arapça kökenli birçok sözcükte kesre harekesi TT'de /i/ ile karşılanırken AzT'de ise /é/ ile karşılanır, bu durum ilk hecede görüldüğü gibi son hecede de görülür. Farsça kökenli sözcüklerde ise ilk hecede bulunan /i/ sesi TT'de /i/ ünlüsüne dönüşürken AzT'de /é/ ünlüsüne dönüşmektedir. *bizar ~ bézar, cicim ~ cécim, idam ~ édam, ihmal ~ éhmal, ihsan ~ éhsan, ihsas ~ éhsas, ihtimal ~ éhtimal, ihtiras ~ éhtiras, ihtişam ~ éhtişam, ihtiyaç ~ éhtiyac, itibar ~ étibar, itiraf ~ étiraf, kani ~ qané, hiç ~ héç, mihrap ~ méhrab, mihver ~ méhver, pişman ~ péşman, sihir ~ séhr, sanayi ~ senayé, şiiir ~ şeír, tabi ~ tabé, tespih ~ tesbéh, zayi ~ zayé (zay), zihin ~ zéhin.*

⁴ Günümüzde daha çok *yaxşı* sözcüğü kullanılır.

i ~ ı: Bu farklılık ı ~ i durumunun tersi olarak birtakım Türkçe ve alıntı sözcüklerde görülmektedir. *ahir ~ axır* "son", *bari ~ barı*, *boranı ~ boranı*, *çiz- ~ cız-*, *hani ~ hanı*, *narın ~ narın*, *zalim ~ zalım*.

Düzlük ~ Yuvarlaklık Durumu

a ~ o: AzT'de dudak ünsüzü v'nin etkisinde birçok örnekte *a > o* değişimi ortaya çıkmıştır. TT ile AzT arasında görülen en önemli fonetik farklılıklardan biridir. *av ~ ov*, *avuç ~ ovuc*, *avun- ~ ovun-*, *avurt ~ ovurd* (*ord*), *bazlamaç ~ bozlamaç*, *çavdar ~ çovdar*, *çavuş ~ çovuş*, *kav ~ qov*, *kavak ~ qovaq*, *kavşak ~ qovşak*, *kavun ~ qovun*, *kavur- ~ qovur-*, *kavuş ~ qovuş-*, *kavut ~ qovut*, *oklava ~ oxlov*, *savur- ~ sovur-*, *tavşan ~ dovşan*, *tavuk ~ toyuq*, *yavşan ~ yovşan*.

Söz konusu farklılık Türkçe sözcüklerle sınırlı kalmayıp alıntı sözcüklerde de görülmektedir. *kavga ~ qovğa* "gürültü, bela", *kavil ~ qovl*, *kavim ~ qovm* (*qövm*), *hav ~ xov*, *havuz ~ hovuz*, *pilav ~ plov*, *semaver ~ samovar*, *tavus ~ tovuz*.

a ~ ö: Alıntı sözcüklerde görülen bu durum yine /v/ ünsüzünün etkisiyle ortaya çıkmıştır. *davul ~ dövhül* (*tebil*), *kavis ~ qövs*, *havsala ~ hövsele*, *havza ~ hövze*, *tavla* "ahır" ~ *tövla*, *tavsiye ~ tövsiye*.

a ~ u: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *kubat ~ kobud*.

a ~ ü: Bu ünlü farklılığı yaygın değildir. *vakar ~ vüqar*.

e ~ o: AzT'de dudak ünsüzleri e ~ o durumunun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. *alev ~ alov*, *evsaf ~ ovsaf* (*evsaf*), *nevrüz ~ novruz*, *efsun ~ ovsun*, *yevmiye ~ yovmiyye*.

e ~ ö: Bu durumun meydana gelmesinde yine /v/ ünsüzü etkili olmuştur. AzT'de hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde /v/ etkisinde bir yuvarlaklaşmayı görmekteyiz. *ceviz ~ cövüz*, *cevir ~ cövr*, *çevgen ~ çövken*, *devir ~ dövr* (*dévr*), *devşir- ~ döşür-*, *devlet ~ dövlet*, *devir ~ dövr*, *devran ~ dövrän*, *evlat ~ övlat* (*evlad*), *fevk ~ fövq*, *fevt ~ fövt*, *gevher ~ gövher*, *geviş getir- ~ gövşe-*, *gevrek ~ kövrek*, *kevser ~ kövser*, *levha ~ lövhe*, *mevcut ~ mövcud*, *mevki ~ mövqe*, *Mevla ~ Mövla*, *mevsim ~ mövsüm*, *evç ~ övc*, *evlat ~ övlat*, *evliya ~ övliya*, *evrak ~ övraq*, *evsaf ~ övsaf*, *revnak ~ rövneq*, *sevk ~ sövq*, *şevk ~ şövq*, *şevket ~ şövket*, *tevrat ~ tövrat*, *zevç ~ zövc*, *zevk ~ zövq*.

AzT'de iki örnekte /h/ sesinin yanında bulunan ünlü yuvarlaklaşmıştır. *çehre ~ çöhre*, *hecele- ~ həccele-* (*hecala-*).

e ~ ü: Seyrek görülen bir ses farklılığıdır. *dönek ~ dönük*, *küre- ~ kürü-* (*küre-*), *rekât ~ rüket*.

ı ~ o: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *kıvrak ~ qovraq* (*qıvraq*).

ı ~ u: Sınırlı sayıda Türkçe kökenli sözcüklerde görülür. *ağı ~ ağu* (*ağı*), *ağız ~ ağız* "süt", *altın ~ altun*, *birak- ~ burax-*, *çakşır ~ çaxçur*, *yıldız ~ ulduz*, *sıva- ~ suva-*.

Alıntı sözcüklerde de aynı durumu görmek mümkündür. *ahir ~ axur*, *cadı ~ cadu* "büyü", *kakım ~ qaqum*, *pazı ~ bazu*, *tumar ~ tumar*, *zikkım ~ zeqqum*.

ı ~ ü: Arapça kökenli bir sözcükte görülmektedir. *fırsat ~ fürset*.

i ~ ö: Bu farklılık da alıntı bir sözcükte görülür. *mihnet ~ möhnet*.

i ~ u: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *zeytin ~ zéytun*.

i ~ ü: Birkaç Türkçe sözcükte görülmektedir. *tilki ~ tülkü*, *diz- ~ düz-*, *bileği ~ bülöv*, *niçin ~ néçün* (*néçin*), *için ~ üçün*.

Alıntı sözcüklere baktığımızda ise yine AzT'de yuvarlaklaşma olayını birçok sözcükte görebiliriz. Ayrıca kimi örneklerde TT'de gerçekleşen düzleşme hadisesi (*çift < coft* gibi) söz

konusu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. *çift ~ cüt (cüft/cift)*, *bidat ~ bûdet (bidet)*, *billur ~ büllur*, *pirinç ~ bürünc*, *himmət ~ hümmet*, *kibar ~ kübar*, *misafir ~ müsafir*, *pinhan ~ pünhan*, *şişe ~ şüşe*, *tedarik ~ tedarük*, *irfan ~ ürfan*, *isyan ~ üsyan*, *visal ~ vüsal*.

o ~ a: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *fol ~ fal*.⁵

o ~ ı: Bu ünlü farklılığı yaygın değildir. *tosbağa ~ tısbağa*.

ö ~ e: TT'de yuvarlaklaşma sonucunda böyle bir durum ortaya çıkmıştır. *böbürlen- ~ bebirlen-* (< Far. *bebr* "kaplan"), *öşür (aşar) ~ eşer*.

ö ~ é: Yaygın olarak kullanılan iki sözcükte tespit edilmiştir. *öyle ~ éle*, *böyle ~ béle*.

u ~ a: Türkçe ve alıntı birkaç sözcükte görülmektedir. *konuk ~ qonaq*, *kundura ~ qondara*, *muhal ~ mahal*, *ulu- ~ ula-*.

u ~ e: Türkçe ve alıntı sözcüklerde görülen nadir ses farklılıklardan biridir. *bula- / bulaş- ~ bele- / beleş-*, *erguvan ~ erqevan*, *muattal ~ meettel*.

u ~ ı: TT'de Kimi sözcüklerde genellikle dudak ünsüzlerinin yanında bulunan /u/ ünlüsü korunurken AZT'de bir düzleşme olayı yaşanmıştır. *çamur ~ çamır*, *kabuk ~ qabıq*, *kaburga ~ qabırğa*, *hamut ~ xamıt*, *hatun ~ xatın*, *yarpuz ~ yarpız*.

Aynı durumu alıntı sözcüklerde de görebiliriz. *barut ~ barıt*, *karpuz ~ qarpız*, *mahmuz ~ mahmız*, *pabuç ~ papış*, *pamuk ~ pambıq*.

u ~ i: Birkaç alıntı sözcükte görülmektedir. *duvar ~ divar*, *kalbur ~ xelbir (qelbir)*, *hamur ~ xemir*, *nutuk ~ nitq*.

ü ~ e: Seyrek görülen bir ses farklılığıdır. *böğü ~ böye*, *döndür- ~ dönder-*, *göynü- ~ göyne-*.

ü ~ é: Türkçe kökenli bir sözcükte görülmektedir. *yürü- ~ yéri-*.

ü ~ i: Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülür. *küçük ~ küçük⁶*, *küf ~ kif*, *pürçek ~ birçek*, *dürbün ~ durbin*, *ürperiş ~ irpe (ürpe)*, *münacat ~ minacat*, *müdür ~ müdir*, *müftü ~ müfti*.

Yuvarlaklık ~ Yuvarlaklık Durumu

o ~ ö: Sınırlı sayıda alıntı sözcüklerde bulunmaktadır. *gonca ~ qönçe*, *nokta ~ nöqte*, *sohbet ~ söhbet*.

o ~ u: Türkçe sözcüklerde görüldüğü gibi seyrek biçimde alıntı sözcüklerde de görülür. *boynuz ~ buynuz*, *boğa ~ buğa*, *boğum ~ buğum*, *boza ~ buze*, *konç ~ qunc*, *horoz ~ xoruz*, *boncuk ~ muncuq*, *tomurcuk ~ tumurcuq*, *omuz ~ umuz*, *volkan ~ vulkan*.

o ~ ü: Tek bir sözcükte tespit edilmiştir. *sofra ~ süfre*.

ö ~ o: Farsça kökenli birkaç sözcükte tespit edilmiştir. *cömert ~ comerd*, *kör ~ kor*, *köse ~ kosa*, *nankör ~ nankor*.

TT'de Batı kaynaklı sözcüklerde son hecede görülen /ö/ sesi AZT'de görülmez. *faktör ~ faktor*, *jeneratör ~ générator*.

ö ~ u: Farsça kökenli iki sözcükte görülmektedir. *köşe ~ guşe*, *kös ~ kus*.

ö ~ ü: Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülür. *cönk ~ cüng*, *gönye ~ günye*, *gözgü ~ güzgü*, *köfte ~ küfte*, *köknar ~ küknar*, *sömür- ~ sümür-*, *örf ~ ürf*, *öğüt- ~ üyüt-*.

⁵. Bu sözcük İran Türk ağzlarında *fala* şeklinde kullanılır.

⁶. AZT'de *küçük* "köpek yavrusu" anlamında kullanılır.

u ~ o: Tek bir alıntı sözcüğün yanı sıra birkaç Türkçe sözcükte de görülmektedir. *uyan- ~ oyan-, dudak ~ dodaq, kulaç ~ qolac, kuyum ~ qoyum, sultan ~ soltan.*

u ~ ö: Genellikle Arapça kekenli sözcüklerde görülür. *mucize ~ möcüze, muhtaç ~ möhtac, muhteşem ~ möhteşem, numara ~ nömre, uhde ~ öhde, urgan ~ örken, şule ~ şöle, tevazu ~ tevazö.*

u ~ ü: Bu ünlü farklılığı genel olarak alıntı sözcüklerde görülmektedir. *buhran ~ bühran, burç ~ bürc, buruş- ~ bürüş-, put ~ büt, duçar ~ düçar, kubbe ~ qübbe, kudret ~ qüdret, hukuk ~ hüquq, husus ~ xüsus.*

ü ~ o: Bu durum sayılı sözcükte görülür. *hünsa ~ xonsa, küme ~ koma, gürbüz ~ korbuз.*

ü ~ ö: Yuvarlak ünlüler bakımında en önemli farklılıklardan biridir. Aşağıdaki Türkçe sözcüklerde söz konusu durumu tespit edilmiştir. *bügelek ~ böyelek, büge- ~ böye-, bütün ~ bütöv (bütün), büyü- / büyük ~ böyü- / böyük, güzel ~ gözel, güvercin ~ göyerçin, güverte ~ göyerte, hüngürde- ~ hönkür-, türe- ~ töre-, kütük ~ kötük, üvey ~ ögëy, ülke ~ ölke.*

Alıntı sözcüklerde de aynı durumu görebiliriz. *gümrük ~ gömrük, hüccet ~ höccet, hüküm ~ hökm, hürmet ~ hörmet, mühlet ~ möhlet, mühür ~ möhür, rüya ~ röya, teveccüh ~ teveccöh, züht ~ zöhd.*

ü ~ u: Türkçe sözcüklerin yanı sıra alıntı sözcüklerde de görülür. *çükündür ~ çuğundur, düş ~ duş, gür ~ gur, gürültü ~ gurultu, küp ~ kub, üstat ~ ustad, yün ~ yun.*

TT'de Batı kaynaklı sözcüklerin son hecesinde bulunan /ü/ ünlüsü AzT'de /u/ ile karşılanır. *formül ~ formul, kapsül ~ kapsul, otobüs ~ avtobus.*

Ünlü Düşmesi-Ünlü Türemesi

Ünlülerle ilgili diğer bir fark kimi sözcüklerde ünlü düşmesi veya ünlü türemesiyle ortaya çıkar. Sözcük yapısında bazen hece sayısının farklılığına neden olan bu durum sözcük başı, sözcük içi ve sözcük sonunda görülmektedir.

Sözcük başı: Genellikle alıntı sözcüklerde görülen bir durumdur. *işkence ~ şikence (işgence), reçel ~ irçal (riçal), reşme ~ ireşme, erişte ~ rişte (erişte), Rus ~ Urus, yirmi ~ iyirmi.*

Sözcük içi: TT'ye göre AzT'de hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde sözcük içi ünlü düşmesi daha yaygın görülür. *aşikâr ~ aşkar, aşılanmak ~ aşlanmaq (aşılamaq), aşına ~ aşna, değnek ~ deyenek, göğüs ~ köks, padişah ~ padşah, satılık ~ satlıq, sayısız ~ saysız, sırtık ~ sırtıq, sütlac ~ südlüaş, şaplak ~ şapalaq, yumuşak ~ yumşaq.*

TT'de sonunda çift ünsüz bulunan Arapça kökenli sözcüklerde bir ünlü türemesi görülürken bu durum AzT'de pek görülmez. *akit ~ eqd, bahis ~ behs, bezir ~ bezr, defin ~ defn, ahit ~ ehd, ehil ~ ehl, ekis ~ eks, ilim ~ elm, azil ~ ezl, azim ~ ezm, fetih ~ feth, keyif ~ kéf, kutup ~ qütb, hacim ~ hecm, lütuf ~ lütf, nehir ~ nehr, resim ~ resm, özür ~ üzr, zülüf ~ zülf, zulüm ~ zülm.*

TT'de bu durumun tersini nadiren görmek mümkündür. Farsça kökenli *zéréh* sözcüğünü *zırh* biçiminde kullanarak son iki ünsüz arasındaki ünlüyü düşürmüştür. *zırh ~ ziréh.* Ayrıca AzT'de seyrek de olsa sonunda çift ünsüz bulunan Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerde ünlü türemesi görülür. *fikir ~ fikir, tohum ~ toxum.*

Sözcük sonu: Her iki lehçede sözcük sonunda ünlü düşmesi veya türemesi sonucunda bir *ünlü ~ ø* durumunu görebiliriz. *azık ~ azuqe, buğu ~ buğ, hem ~ hemi (hem), lav ~ lava, oklava ~ oxlov, sar- ~ sarı-, servi ~ serv, silk- ~ silke-, ters ~ terse (ters), yele ~ yal.*

TT'de sonunda -AğI eki bulunan sözcükler, AzT'de ünlü düşmesiyle birlikte ünsüz değişimine de uğramışlardır. *bileği ~ bülöv, dumağı ~ tumov, kirağı ~ qırov, buzağı ~ buzov, bukağı ~ buxov, karağı ~ qarov, kaşağı ~ qaşov, kılağı ~ qılov, köseği ~ kösov.*

Ünsüzlerle İlgili Farklılıklar

Ötümlülük ~ Ötümlülük Durumu

b ~ m: AzT'de *b > m* sonucunda söz konusu durum ortaya çıkmıştır. Genel olarak Türkçe sözcüklerde görülen bu farklılık daha çok sözcük başında görülür. *bahane ~ mahna* (*behane*), *ben ~ men*, *bin ~ min*, *bin- ~ min-*, *boncuk ~ muncuq*, *gibi ~ kimi*, *kırbaç ~ qırmanc* (*qırmac*).

b ~ y: Sadece bir örnekte görülmektedir. *böbrek ~ böyrek*.

c ~ z: Tek bir sözcükte tespit edilmiştir. *cingıl (cingil) ~ zingire*.

d ~ l: İki örnekte tespit edilmiştir. *aldan- ~ allan-*, *hayda- ~ hayla-*.

d ~ z: Arapça kökenli birkaç sözcükte görülmektedir. Bu sözcüklerde *ž /ض/* sesi TT'de /d/ sesine dönüşürken AzT'de /z/ sesine dönüşmüştür. *adale ~ ezele*, *darp ~ zerb*, *darbe ~ zerbe*, *kadı ~ qazı (qazi)*, *rıdvan ~ rizvan*, *dalalet ~ zelalet*.

g ~ ğ: TT'de Türkçe sözcüklerde bulunan sözcük içi /g/ ünsüzü AzT'de /ğ/ ile karşılır. Bu örneklerde /g (ğ)/ ünsüzünün yanında bulunan ünlüler hep kalındırlar. *argaç ~ arğac*, *baygın ~ bayğın*, *çılğın ~ çılğın*, *damga ~ damğa*, *dargın ~ darğın*, *duygu ~ duyğu*, *dolgun ~ dolğun*, *kargaşa ~ qarğışa*, *kargı ~ qarğı*, *kargış ~ qarğış*, *kaygı ~ qayğı*, *saygı ~ sayğı*, *yorgun ~ yorğun*.

g ~ q: Arapça kökenli sözcüklerde sözcük başı /ğ/ ünsüzü her iki lehçede farklı biçimde kullanılmaktadır. *gaip ~ qaib*, *galip ~ qalib*, *gaye ~ qaye*, *gafllet ~ qeflet*, *galebe ~ qelebe*, *galat ~ qelet*, *gam ~ qem*, *gıda ~ qıda*.

Söz konusu durumla ilgili TT'de bazı istisnalar var. *kayıp ~ qéyb*, *kalabalık ~ qelebelik*.

ğ ~ g: TT'de bazı örneklerde sözcük içinde görülen *g > ğ* gelişmesi AzT'de görülmez. Bu durumu Türkçe sözcüklerin yanı sıra alıntı sözcüklerde de görülmektedir. *yiğit ~ igid*, *diğer ~ diger*, *eğer ~ eger*, *sülüğen ~ sülügen*.

ğ ~ y: TT'de ince sıradan /ğ/ ünsüzü AzT'de hep /y/ ile karşılanmaktadır. Bu durumu sözcük içinde ve sözcük sonunda görebiliriz. *beğen- ~ beyen-*, *büğelek ~ böyelek*, *böğ ~ böye* (*büve*), *böğür ~ böyür*, *böğür- ~ böyür-*, *çiğ ~ çiy*, *çiğın ~ çiyin*, *çiğne- ~ çéyne-*, *değ- ~ dey-*, *değer ~ deyer*, *değil ~ déyil*, *değiş- ~ deyiş-*, *düğme ~ düyme*, *eğın ~ eyin*, *eğ- ~ ey-*, *eğlen- ~ eylen-*, *iğ ~ iy*, *iğde ~ iyde*, *iğne ~ iyne*, *iğren- ~ iyren-*, *öğren- ~ öyren-*, *öğüt ~ öyüd*, *seğir- ~ seyir-* (*seyri-*), *söğüt ~ söyüd*.

Bir örnekte sözcük yapısındaki ünlüler kalındır. *soğuk ~ soyuq*.

Söz konusu durum alıntı sözcüklerde seyrek de olsa görülür. Farsça kökenli iki örnekte /ğ/ ünsüzü TT'de ğ'ye AzT'de ise y'ye dönüşmüştür. *ciğer ~ ciyer*, *leğen ~ leyen*.

ğ ~ r: Nadir görülen bir fonetik farklılıktır. *bağdaş ~ bardaş (badaş)*.

ğ ~ v: Sözcük içinde tek bir örnekte tespit edilmiştir. *uğra ~ urva*.

Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi -AğI (AzT: -Ov) ekini taşıyan sözcüklerde de böyle bir durumu görebiliriz. *bileği ~ bülöv*, *kırağı ~ qırov*, *buzacağı ~ buzov vb*.

l ~ d: Yaygın bir ünsüz farklılığı değildir, iki örnekte tespit edilmiştir. *çaylak ~ caydaq*, *gırtlak ~ xirtdek*, *ödlek ~ öddek*.

l ~ r: Genellikle alıntı sözcüklerde görülen bir ses olayıdır. r > l değişimi sonucunda böyle bir ses denkliliği ortaya çıkmıştır. Bu ünsüz değişimi diğer Türk lehçelerinde de görülmektedir⁷. *selvi (servi) ~ serv, pergel ~ pergar, ceylan ~ céyran, cingil ~ zingire*.

m ~ b: Sınırlı sayıda sözcükte görülür. *makara ~ bağara (beğere), menekşe ~ benevşe (benövşe), meyan ~ biyan*.

m ~ n: Bu durum genel olarak sözcük içinde görülmektedir. *düğüm ~ düyün (düyüm), atlambaç ~ atlanbac, dolambaç ~ dolanbac, domuz ~ donuz, kambur ~ qanbur, komşu ~ qonşu, omurga ~ onurğa, şimdi (< şu imdi) ~ indi*.

Alıntı sözcüklere baktığımızda TT'de /b/ ünsüzünün etkisiyle birçok örnekte n > m değişimi gerçekleşmiştir.

ambar ~ anbar, cambaz ~ canbaz, çarşamba ~ çerşenbe (çaharşenbe), çember ~ çenber, memba ~ menbe, merdiven ~ nerdivan, pembe ~ penbe, sümbül ~ sünbül, tembel ~ tenbel, tambur ~ tenbur, zambak ~ zanbaq, zembil ~ zenbil.

m ~ v: Farsça kökenli bir sözcükte kaydedilmiştir. *merdane ~ verdene*.

ml ~ yn: /ŋ/ sesinin iki lehçede farklı şekilde gelişmesinden ortaya çıkmıştır. *gömlek ~ köynek*.

n ~ q: Sadece bir örnekte görülmektedir. *yalnız ~ yalqız (yalnız)*.

n ~ l: Tek bir alıntı sözcükte görülmektedir. *nisan (yağmuru) ~ léysan*.

n ~ m: Yaygın bir ses farklılığı değildir. *inan ~ inam, perçin ~ perçim*.

n ~ nq: Tek bir sözcükte tespit edilmiştir. *anır- ~ anqır-*.

nk ~ n: /ŋ/ ünsüzünün iki lehçede farklı biçimde gelişmesinden kaynaklanmaktadır. *denk ~ ten "eşit"*.

n ~ ng: Sözcük sonunda görülen nadir ünsüz farklılığıdır. *havan ~ heveng, yen ~ yéng, yeni ~ yengi (yeni)*.

n ~ v: Tek bir sözcükte tespit edilmiştir. *donuk- ~ dovux- (donux-)*.

r ~ l: Bu durum l ~ r denkliliğinin tersi olarak hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülmektedir. *baytar ~ baytal (baytar), güreş ~ güleş, harar ~ xaral, kerpeten ~ kelbetin, kiraz ~ gilas, merhem ~ melhem, sarar- ~ saral-, karar- ~ qaral-*.

r ~ z: Tek bir örnekte görülmektedir. *yor- ~ yoz- "yorumlamak"*.

v ~ b: Yaygın bir ses farklılığı değildir. *vebal ~ babal (vebal), karavaş ~ qarabaş (qaravaş)*.

v ~ g: İki örnekte tespit edilmiştir. *üvey ~ ögéy, öveç ~ ögec (öyec)*.

v ~ ğ: Tek bir örnekte görülmektedir. *kıvılcım ~ qığılcım*.

v ~ n: Tek bir sözcükte görülmektedir. *yavşak ~ yanşaq*.

v ~ y: Bu farklılık genellikle /g/ sesinin TT'de /v/ AzT'de ise /y/ sesine dönüşmesinden kaynaklanır. *döv- (döğ-) ~ döy-, düve ~ düye, tavuk ~ toyuq, güvercin ~ göyerçin, göver- ~ göyer-, güverte ~ göyerte, öv- ~ öy-, söv- ~ söy-*.

y ~ v: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *soyka ~ sovxa*.

⁷ TT: *çalpara* < Far.: *çārpāre*; AzT: *xalvar* < Far.: *xervar* "üç yüz kilogramlık bir ağırlık birimi"; Kaz.: *almurt* "armut", *zalat* "zarar"; Krg.: *almurut* "armut", *zalat* "zarar"; Trkm.: *dalçın* "tarçın", *zelel* "zarar"; TT: *talaş*, AzT: *talaşa* "talaş" < Far.: *terāşé*. *talaş* sözcüğü *Türkçe Sözlük'te* Türkçe olarak kaydedilmiştir; ancak Farsça *terāşiden* "yontmak" fiilinden türetilen *terāşé* sözcüğünü dikkate aldığımızda yine bir r > l değişimini görebiliriz.

yn ~ nd: Farsça kökenli bir sözcüğün farklı şekilde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. *peynir ~ péndir*.

z ~ d: Arapça kökenli iki sözcükte görülmektedir. *hezeyan ~ hedyan, hizmet ~ xidmet*.

Ötümsüzlük ~ Ötümsüzlük Durumu

ç ~ ş: Sözcük başında ve sonunda görülen bir fonetik farklılığıdır. *çebiç ~ çepiş, sağdıç ~ sağdış, çiy ~ şeh, çorba ~ şorba*.

f ~ p: Tek bir örnekte görülmektedir. *fitil ~ pilte*.

h ~ f: Farsça kökenli bir sözcükte tespit edilmiştir. *çulha ~ culfa*.

h ~ x: Özellikle alıntı sözcüklerde görülen önemli fonetik farklılıklardan biridir. Sözcük başında görüldüğü gibi sözcük içinde de bulunmaktadır. *haç ~ xaç, hala ~ xala* "teyze", *halı ~ xalı, han ~ xan, hanım ~ xanım, haber ~ xeber, hoca ~ xace*.

Sözcük içinde görülen h ~ x durumu sadece alıntı sözcüklerde görülür. Arapça ve Farsça sözcüklerde bulunan /h (ح)/ ünsüzü AzT'de korunurken TT'de /h/ sesine dönüşmüştür. *ahiret ~ axiret, ithal ~ idxal, ihtilal ~ ixtilal, ihtilaf ~ ixtilaf, nohut ~ noxud, tahıl ~ taxıl, tahmin ~ texmin, tahta ~ taxta, tohum ~ toxum*.

AzT'de h > x sonucunda söz konusu gelişmenin tersi de yaşanmıştır. *ahmak ~ axmaq (ehmeq)*.

k ~ ç: Nadir ses denkliklerinden birdir. *kertik ~ çertik*.

k ~ x: TT'deki Türkçe sözcüklerde art damak /k/ sesi AzT'de /x/ veya /q/ ile karşılanmaktadır. TT'de sözcük içinde bulunan kalın sıradan /k/ sesi AzT'de birçok sözcükte /x/ ile karşılanır. *aksa- ~ axsa-, akşam ~ axşam, aktar- ~ axtar-* "aramak", *arka ~ arxa, okşa- ~ oxşa-, çukur ~ çuxur, doksan ~ doxsan, okşa- ~ oxşa-, oku- ~ oxu-, sakla- ~ saxla-, saksı ~ saxsı, salkım ~ salxım, Tarkan ~ Terxan, tokmak ~ toxmaq, yaka ~ yaxa, yakın ~ yaxın, yakış- ~ yaxış-, yukarı ~ yuxarı*.

TT'de tek heceli fiil ve isimlerin sonunda bulunan kalın sıradan /k/ sesi AzT'de yine /x/ ünsüzüyle karşılanır (*bik- ~ bıq-* fiili bir istisna olarak değerlendirilebilir). *ak- ~ ax-, ark ~ arx, bak- ~ bax-, çık- ~ çix-, çok ~ çox, kak- ~ qax-, kırk ~ qırx, kırk- ~ qırx-, kok- ~ qox-, sık- ~ sıx-, sok- ~ sox-, tak- ~ tax-, tok ~ tox, yık- ~ yıx-, yok ~ yox*.

Söz konusu durum seyrek olarak sözcük başında da görülür. *kızak ~ xizek*.

k ~ x durumu alıntı sözcüklerde sözcük başı, sözcük içi ve sözcük sonunda görülebilir. *arkaik ~ arxaik, çark ~ çarx (çerx), kalbur ~ xelbir (qelbir), kına ~ xına (hena), nakış ~ naxış, vakit ~ vaxt*.

k ~ p: Yansıma sese dayalı bir fiilde görülmektedir. *tükür- ~ tüpür-*.

k ~ t: Biri Türkçe diğeri Arapça olmak üzere iki sözcükte görülür. *ekmek ~ etmek, aktar ~ ettar*.

p ~ f: İki sözcükte görülmektedir. *kelep ~ kelef, sipariş ~ şifariş*.

s ~ ş: Daha çok alıntı sözcüklerde görülmektedir. *misk ~ müşk, satranç ~ şetrenc, sille ~ şille (sille), sır /sırla- ~ şir /şirle-, sungur ~ şonqar*.

s ~ t: İki örnekte tespit edilmiştir. *burunsak ~ buruntaq, yassı ~ yastı*.

ş ~ ç: Birkaç sözcükte görülmektedir. *şaş- ~ çaş- (şaş-), şaşı ~ çaş, çakşır ~ çaxçur*.

ş ~ s: Yaygın olmayan bu ses farklılığı birkaç sözcükte görülmektedir: *çarşı ~ çarsu (çarşı), kuskun ~ quşqun, kışkırt- ~ qışkırt-*.

Ötümlülük ~ Ötümsüzlük Durumu

b ~ p: AzT'de kimi öneklerde sözcük başı /b/ sesi p'ye dönüşmektedir. *bakır ~ paxır* "pas", *bakla ~ paxla*, *baklava ~ paxlava*, *balçık ~ palçiq*, *barak ~ paraq*, *boz- ~ poz-*, *bok ~ pox*.

b ~ p durumunu sözcük içinde de görebiliriz. *çebiç ~ çepiş*, *lamba ~ lampa*, *saban ~ sapan*, *tabanca ~ tapança*.

c ~ ç: Yaygın bir ünsüz farklılığı değildir. *acun ~ açun*, *cibin ~ çibin*, *cop ~ çöp*, *cepken ~ çepken*.

ç ~ c: TT'de kimi alıntı sözcüklerde sözcük başı c > ç değişimi yaşanmıştır. ç ~ c durumu seyrek olarak Türkçe sözcüklerde de görülür. *çağilda- ~ cağılda-*, *çamaşır ~ camaşır*, *çaylak ~ caydaq*, *çeyiz ~ céhiz*, *çığır ~ cığır*, *çingirak ~ cınqırov* (zınqırov), *çiz- ~ cız-*, *çift ~ cift* (cüft, cüt), *çorap ~ corab*.

TT sözcük sonunda ötümsüz ünlüleri barındırmaya eğilimliyken AzT bu durumun tam tersini göstermektedir. TT'de sözcük sonunda bulunan /ç/ sesi AzT'de (üç, qıç "bacak", köç "göç", saç gibi sözcüklerin dışında) genellikle /c/ ile karşılır. *aç ~ ac*, *ağaç ~ ağac*, *anaç ~ anac*, *borç ~ borc*, *bulamaç ~ bulamac*, *çekmiş ~ çekic*, *dinç ~ dinc* "sakin", *geç ~ géc*, *güç ~ güc*, *kerpiç ~ kerpıc*, *öç ~ ök*, *genç ~ genc*, *oruç ~ oruc*, *sevinç ~ sévinc*, *süzgeç ~ süzgec*, *tunç ~ tunc*, *uç ~ uc*, *yengeç ~ yéngec*.

Aynı durumu alıntı sözcüklerde de görebiliriz. *baç ~ bac*, *derç ~ derc*, *taç ~ tac*.

ç ~ c denkliliği sözcük içinde de görülür. Daha çok alıntı sözcüklerde görülen bu durum TT'de c > ç etkisiyle ortaya çıkmıştır. *içtimai ~ ictimai*, *içtinap ~ ictinab*, *meçhul ~ mechul*, *pençe ~ pence*, *ökçe ~ ökce*, *rençber ~ rencber*, *teçhiz ~ techiz*.

d ~ ç: İstisna bir durum sonucunda ortaya çıkmıştır. *dön- ~ çön-* (dön-).

d ~ t: TT ile AzT arasında görülen en önemli fonetik farklılıklardan biri sözcük başı d ~ t meselesidir. *dek ~ tek* (teki) "gibi", *denk ~ ten*, *dipçik ~ tepcek*, *depren- ~ terpen-*, *diken ~ tikan*, *dik- ~ tik-*, *doku- ~ toxu-*, *dokun- ~ toxun-*, *dök- ~ tök-*, *dumağı ~ tumov*.

Bazı alıntı sözcüklerde TT'de t > d olayını görebiliriz. *dut ~ tut*, *davul ~ tebil* (döhül).

f ~ b: Birkaç alıntı sözcükte tespit edilmiştir. TT'de b > f sonucunda ortaya çıkmıştır. *çarşaf ~ çarşab*, *çirkef ~ çirkab*, *hoşaf ~ xoşab*, *mutfak ~ metbex*.

f ~ v: Alıntı sözcüklerde görülmektedir. *efsun ~ ovsun*, *fiğ ~ vika*.

TT'de Batı kaynaklı sözcüklerin sonunda bulunan /f/ ünsüzü AzT'de v'dir. *aktif ~ aktiv*, *kooperatif ~ kooperativ*, *motif ~ motiv*, *pasif ~ passiv*.

g ~ x: Tek bir örnekte tespit edilmiştir. *gırtlak ~ xirtdek* (qırtlaq).

ğ ~ x: Tek bir örnekte görülmektedir. *çoğal- ~ çoxal-*.

g ~ k: TT ile AzT arasında görülen diğer önemli bir fonetik farklılık sözcük başı g ~ k durumudur. Batı Türkçesinin genelinde sözcük başında k > g değişimini birçok örnekte görmekteyiz. Ancak bazı örneklerde sözcük eski biçimini korumaktadır. Bu durum bölgeden bölgeye farklılık gösterir. TT'de /g/ ile başlayan bir sözcük AzT'de /k/ ile başlamaktadır, bunun tam tersini de görmek mümkündür. *geç- ~ kéç-*, *gevrek ~ kövrek*, *gibi ~ kimi*, *göç / göç- ~ köç / köç-*, *göğüs ~ köks*, *gölge ~ kölge*, *gömlek ~ kömlek* (köyne), *gönül ~ könül*, *gürbüz ~ korbuz*.

Seyrek şekilde sözcük içinde de görülür. *hangi ~ hankı*.

k ~ g: g ~ k durumunun tersi olarak bazı sözcüklerde görülmektedir. *kemik ~ gemik*, *kemir- ~ gemir-*, *kene ~ gene*, *kemre ~ germe*, *kuma ~ günüü*.

TT'de kimi Farsça alıntı sözcüklerde sözcük başı g'ler /k/ sesine dönüşmektedir, bu gelişme AzT'de görülmez. *kah* (*gâh*) ~ *gah*, *kil* ~ *gil*, *kömüş* ~ *gomuş* (< *gâvmiş*), *köşe* ~ *guşe*, *kümbet* ~ *günbed* (*günbez*).

Alıntı sözcüklerde k ~ g durumunu sözcük içinde de görebiliriz. *asker* ~ *esger*, *işkence* ~ *işgence*.

TT'de sözcük sonunda g'ler düzenli olarak k'ye dönüşürken AzT'de korunur. Bu durum özellikle Farsça kökenli sözcüklerde daha fazla görülmektedir. *denk* ~ *deng*, *çelenk* ~ *çeleng*, *çenk* ~ *çeng*, *külünk* ~ *külüng*, *künk* ~ *küng*, *renk* ~ *reng*.

h ~ ğ: Yaygın bir ses farklılığı değildir. *bahçe* ~ *bağça*, *bohça* ~ *boğça* (*buxça*).

h ~ y: Ünlem niteliği taşıyan alıntı bir sözcükte görülmektedir. *eyvah* ~ *eyvay*.

k ~ ğ: Genellikle sözcük içinde görülmektedir. *ak* ~ *ağ*, *bakam* ~ *bağam*, *bakanak* ~ *bağanaq*, *kıkırdak* ~ *qığırdaq*, *saksağan* ~ *sağsağan*, *toklu* ~ *toğlu*.

Aynı durumu alıntı sözcüklerde de görmek mümkündür. AzT'de bazı Arapça sözcüklerde k > ğ gelişmesi bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. *akıl* ~ *ağıl*, *fakir* ~ *fağır*, *lika* ~ *lığa*, *lokma* ~ *loğma*.

k ~ q: TT'de sözcük başında ve çok heceli sözcüklerin sonunda bulunan kalın sıradan /k/ sesi AzT'de genellikle /q/ sesiyle karşılanır. *açık* ~ *açıq*, *bıçak* ~ *bıçaq*, *bolluk* ~ *bolluq*, *duvak* ~ *duvaq*, *kal-* ~ *qal-*, *kan* ~ *qan*, *kapak* ~ *qapaq*, *kara* ~ *qara*, *kaş* ~ *qaş*, *kat-* ~ *qat-*, *kayın* ~ *qayın*, *kaymak* ~ *qaymaq*, *kaz* ~ *qaz*, *kıl* ~ *qıl*, *kır-* ~ *qır-*, *koy-* ~ *qoy-*, *koyun* ~ *qoyun*, *kulak* ~ *qulaq*, *ocak* ~ *ocaq*, *yanak* ~ *yanaq*, *yumruk* ~ *yumruq*.

AzT'de çok heceli fiil ve isimlerin sonunda seyrek de olsa /x/ ünsüzünü görmek mümkündür. *adax* (*adaq*) "nişan", *darıx-* "sıkılmak, özlemek", *karıx-* "şaşmak, ne yapacağını bilmemek".

k ~ q durumunu sözcük içinde de görülmektedir. TT'de sözcük içinde bulunan kalın sıradan /k/ ünsüzünün AzT'de ne zaman /x/ ve ne zaman /q/ ile karşılanması tam bir kurala bağlı olmasa genel olarak /s, ş, t/ gibi ötümsüz ünsüzlerden önce geldiğinde, iki ünlü arasında veya /r, l/ gibi ötümlü ünsüzlerin yanında bulunduğu /x/ ve /ç, s, ş, t/ gibi ötümsüz ünsüzlerden sonra geldiğinde ise /q/ ile karşılanmaktadır. *askı* ~ *asqı*, *başka* ~ *başqa*, *bıçkı* ~ *bıçqı*, *bık-* ~ *bıq-*, *bozkır* ~ *bozqır*, *sakın-* ~ *saqın-*, *suskun* ~ *susqun*, *tutkun* ~ *tutqun*.

Alıntı sözcüklerde de k ~ q durumunu görebiliriz. Daha çok Arapça alıntılarda görülen bu durum sözcük başında, içinde ve sonunda bulunabilir. *kader* ~ *qeder*, *kadim* ~ *qedim*, *kaide* ~ *qayda*, *kalp* ~ *qelb*, *kanun* ~ *qanun*, *karpuz* ~ *qarpız*, *iktisat* ~ *iqtisad*, *intikam* ~ *intişam*, *tasdik* ~ *tesdiq*.

k ~ n: Tek bir sözcüğün son sesinde görülmektedir. *sığırcık* ~ *sığırçın*.

k ~ ng: İki sözcükte tespit edilmiştir. *fişek* ~ *fişeng*, *tüfek* ~ *tüfeng*.

k ~ v: Türkçe, Moğolca ve Farsça kökenli üç sözcükte görülür. *çingirak* ~ *cinqirov* (*zinqirov*), *karakol* ~ *qarovul* "nöbetçi", *menekşe*⁸ ~ *benevşe* (*benövşe*).

k ~ y: Seyrek görülen bir ünsüz farklılığıdır. *çekirdek* ~ *çeyirdek* (*çerdek*), *gök* ~ *göy*, *gökçek* ~ *göyçek*.

⁸. Farsça *beneşé* biçimine baktığımızda Türkiye Türkçesinde kullanılan *menekşe*'de b > m ve f > k olmak üzere iki ünsüz değişimi gerçekleşmiştir. Bu ses olaylarından birincisi yaygın bir ses değişimidir; ancak ikincisi görülmemiş bir ses olayıdır. Bu aykırı ses değişimi Arap alfabesinde kullanılan /â (f)/ ve /â (k)/ ünsüzlerinin şekil benzerliğinden kaynaklanabilir, yani Farsçadan giren *beneşé* (بنفشه) sözcüğü *benekşe* (بنفشه) biçiminde okunmuştur.

p ~ b: b ~ p durumunun tersi olarak hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülmektedir⁹. *parmak ~ barmaq, pekmez ~ bekmez, pıtrak ~ bitraq (pıtraq), piç ~ bic, pire ~ bire, pişi ~ bişi, piş- ~ biş-, pürçek ~ birçek*.

Sözcük içinde seyrek şekilde görülür. *kopuz ~ qobuz (qopuz)*.

Alıntı sözcüklere baktığımızda özellikle Farsça kökenli sözcüklerde TT'de bir b > p değişiminin gerçekleştiğini görüyoruz. *patlıcan ~ badımcan, paha ~ baha, pazar ~ bazar, pazı ~ bazu, pey ~ béh, pirinç ~ birinc, pirinç ~ bürünc, pota ~ buta (bute), put ~ büt*.

TT'de sözcük sonunda /b/ sesinin bulunmamasına karşın AzT'de sözcük sonunda /b/ sesi bulunabilir. *dip ~ dib, kap ~ qab*.

Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin sonunda bulunan /b/ ünsüzü TT'de düzenli olarak p'ye dönüşürken AzT'de korunmaktadır. *ayıp ~ ayıb, dolap ~ dolab, edep ~ edeb, akrep ~ eqreb, hap ~ heb, serap ~ serab*.

TT'de Arapça kökenli sözcüklerde sözcük içi /b/ sesi ötümsüz ünsüzlerin yanında bulunduğu /p/ sesine dönüşür; ancak bu durum AzT'de görülmez. *iptida ~ ibtida, müphem ~ mübhem, nispet ~ nisbet, şüphe ~ şübhe*.

p ~ v: Yaygın olmayan bu durum TT'de v > p gelişmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. *kispet ~ kisvet*.

t ~ d: d ~ t durumunun tersi olarak birçok sözcükte görülmektedir. Bu listeye baktığımızda AzT'de sözcük başı t > d değişiminin daha yaygın olduğunu görüyoruz. *taban ~ daban, tan ~ dan, tara- / tarak ~ dara- / daraq, tart- ~ dart- "çekiştirmek", tartış- ~ dartış- "itişmek", taş ~ daş, taş- ~ daş-, taşak ~ daşşaq, taşı- ~ daşı-, tay ~ day, taylak ~ daylaq, tefe ~ defe, teleme ~ deleme, temriye ~ demrov, tırmık ~ dırmıq, tırman- ~ dırman-, tırnak ~ dırnaq, tiksın- ~ diksin- "ürkmek, korkmak", tekerlek ~ diyirlek, tombul ~ dombul (tumbul), tavşan ~ dovşan, turna ~ durna, tutsak ~ dustaq (dutsaq), tuz ~ duz, tuzak ~ duzaq, türlü ~ dirlü*.

AzT'de *atla-* fiili ünsüz benzeşmesi sonucunda farklı bir biçimde kullanılmaktadır. *atlamak ~ addamaq*.

Türkiye Türkçesinde sözcük sonunda bulunan /t/ ünsüzü AzT'de genellikle /d/ ile karşılır. *ant ~ and, ayırt ~ ayırd, bulut ~ bulud, but ~ bud, çeşit ~ çéşid, dit- ~ did-, dört ~ dörd, kanat ~ qanad, kurt ~ qurd, güit- ~ güd-, kent ~ kend "köy", süt ~ süd, yaşıt ~ yaşıd, yiğit ~ igid, yurt ~ yurd*.

Batı Türkçesinin genel eğilimine ters olarak TT'de kimi Arapça ve Farsça sözcüklerin başındaki d'ler t'ye dönüşmüştür.¹⁰ *tane ~ dene (dane/den), tarçın ~ darçın, tef ~ def, tahra ~ dehre, tellal ~ dellal, terzi ~ derzi, tezgâh ~ desgah (destgah / dezgah) "ihtişam, büyük işler", testi ~ desti*.

Kimi örneklerde TT'de sözcük başı /t/ korunup AzT'de ise t > d gelişmesi yaşanmıştır. *tellak ~ dellek*.

TT'de kimi alıntı sözcüklerde genellikle ötümsüz ünsüz yanında bulunan /d/ sesi sözcük içinde t'ye dönüşmektedir; ancak bu durum AzT'de görülmez. *aptal ~ abdal, bütçe ~ büdce, cetvel ~ cedvel, mastar ~ mesder*.

⁹. Kelime başı b > p değişimi diğer Türk lehçelerinde görülmektedir. Bazı Türk lehçeleri bu durumu ileri bir dereceye taşıyarak, kelime başı /b/ ünsüzünü düzenli şekilde /p/ sesine dönüştürmüştür. Batı Sibiryaya lehçelerinden Teleüt Türkçesinde söz konusu durumu görebiliriz.

¹⁰. Bu durum alıntı sözcüklerde her zaman böyle değildir, örneğin *dest* ile ilgili olan *destek* sözcüğünde /d/ korunurken aynı sözcüğün türevleri sayılan *tezgah* (< *destgâh*) ve *testi* (< *destî*) gibi sözcüklerde d > t yaşanmıştır. Sözcük başı d > t olayı seyrek de olsa AzT'de de görülür: *tortu ~ torta* (Far. *dordé*), *turaç ~ turac* (Ar.: *durrâc*).

Alıntı sözcüklerin sonunda bulunan /d/ sesi TT'de düzenli olarak t'ye dönüşürken AzT'de korunur. *ait ~ aid, armut ~ armud, bülent ~ bülend, damat ~ damad, dert ~ derd, ebet ~ ebed, fent ~ fend, mert ~ merd, ümit ~ ümid, vücut ~ vücud.*

Söz konusu durumu Batı kaynaklı sözcüklerde de görmek mümkündür. *komot ~ komod.*

t ~ l: Tek bir sözcükte görülmektedir. *telek ~ lelek.*

s ~ z: Genellikle alıntı sözcüklerde görülen bir ünsüz farklılığıdır. *elmas ~ almas, atlas ~ atlaz* "kumaş türü", *balsam ~ balzam (belsem), mustarip (muzdarip) ~ müzterib, nergis ~ nergiz, palas "kilim" ~ palaz, tavus ~ tovuz, sülük ~ zeli* (< Far. *zālū*), *siğil ~ ziyil, sopa ~ zopa.*

Aynı durumu Batı kaynaklı sözcüklerde de görebiliriz. *mors ~ morzé, servis ~ sérviz.*

t ~ z: Farsça kökenli bir sözcükte görülmektedir. *kağıt ~ kağız.*

v ~ h: Arapça kökenli iki sözcükte görülür. *davul ~ döhül, kavim ~ qohum.*

y ~ h: Yaygın bir fonetik farklılık değildir. *çeyiz ~ céhiz, çiy ~ şeh.*

y ~ k: Yaygın bir ses denkliliği değildir. *tüy ~ tük.*

z ~ s: Alıntı sözcüklerde görülen bu fonetik farklılık sözcük içinde görüldüğü gibi sözcük sonunda da görülmektedir. *abanoz ~ abnos, filozof ~ filosof, İngiliz ~ İngilis, kozmetik ~ kosmética, kozmos ~ kosmos, tezgâh ~ desgah (dezgah).*

z ~ ş: Alıntı bir örnekte görülür. *camız ~ camuş.*

Sözcük Yapısında Ünsüz ~ Ø Durumu

Sözcük Başında Ünsüz ~ Ø Durumu

y ~ ø: TT ile AzT arasında görülen önemli bir fonetik farklılık sözcük başında *y ~ ø* meselesidir. Bilindiği gibi TT'de birtakım sözcüklerin başında görülen /y/ ünsüzü AzT'de görülmez. *yıl ~ il, yılan ~ ilan, yıldırım ~ ildırım, yıldız ~ ulduz (ıldız), yulku ~ ilki, yiğit ~ igid, yit- ~ it-, yut- ~ ud-, yüce ~ uca, yüksük ~ üskük, yürek ~ ürek, yüz "sima" ~ üz, yüz- ~ üz- "suda ilerlemek", yüz- ~ üz- "soymak", yüzük ~ üzük.*

Ancak durum hep böyle değildir, AzT'de kimi örneklerde sözcük başında kullanılan /y/ ünsüzü TT'de kullanılmaz. Söz konusu durum genel olarak araştırmacıların dikkatinden kaçmıştır. *ırgala- ~ ırgála-, iye ~ yiye (yéye), iyelik ~ yiyelik, in- ~ yén- (én-), iniş-yokuş ~ yeniş-yoxuş, eyer ~ yeher, alev ~ yalov (alov), ege ~ yéye, ulgın ~ yulğun.*

AzT'de alıntı sözcüklerde de sözcük başı /y/ türemesi görülür. *yésir ~ esir. yésir* biçiminin yanı sıra *esir* de kullanılmaktadır.

h ~ ø: AzT'de kimi sözcüklerin başında bulunan /h/ ünsüzü hep ilgi odağı olmuştur. Örneği fazla olmasa bile TT ile AzT arasında vurgulanması gereken fonetik farklılıklardan biridir. *ayva ~ héyva, ayıl-/bayıl- ~ hayıl-mayıl* "hayran, şaşkın", *is ~ his, ov- ~ hövkele-* "ovmak, ufalamak", *ör- ~ hör-, örümcek ~ hörümçek, ürk- ~ hürk- (ürk-), ürü- ~ hür-.*

Aynı durum seyrek olarak alıntı sözcüklerde de görülür. *elbette ~ helbette (elbette)*, AzT'de *hele-helbet* "mutlaka" ikilemesinin ikinci kısmında da /h/ türemesini görmekteyiz.

Yansıma seslere dayalı sözcüklerde de söz konusu durum görülür. *ıkın- ~ huqqan-.*

/h/ türemesi seyrek de olsa TT'de de görülmektedir. *hünnap ~ innab.* TT'de ayrıca *hevenk* (Far. *äveng*) ve *haylaz* (Gülensoy, 2007: 407) sözcüklerinde de bir /h/ türemesini görebiliriz.

otel ~ hotél (otél) sözcüklerinde /h/ türemesi söz konusu değil. TT'de Fransızca telaffuz (hôtel) esas alınırken AzT'de İngilizce telaffuz (hotel) esas alınmıştır. TT'de görülen *isteri* ve *histeri* de aynı şekilde yorumlanabilir.

Diğer ünsüzler ~ ø: Yukarıda belirttiğimiz y ~ ø ve h ~ ø durumlarının yanı sıra birkaç sözcükte sözcük başında ünsüz ~ ø durumunu da görebiliriz. *iğren-* ~ *çiyren-*, *şimdi* ~ *indi* (*imdi*), *ibik* ~ *pipik*.

Sözcük İçinde Ünsüz ~ Ø Durumu

TT ve AzT'de bazı sözcüklerin yapısında zamanla ünsüz düşmesi veya ünsüz türemesi yaşanmıştır. Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülmektedir. Bu durum genellikle /b, l, n, r/ gibi ünsüzlerin türemesi ve /f, ğ, t, v, y/ gibi ünsüzlerin düşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. *bilezik* ~ *bilerzik*, *böyle* ~ *béle*, *ceren* (*ceylan*) ~ *ceyan*, *çekirge* ~ *çekirtge*, *çeyrek* ~ *çerek*, *çömel-* ~ *çömbel-* (*çömel-*), *dilmaç* ~ *dilmanc*, *domal-* ~ *dombal-*, *devşir-* ~ *döşür-*, *ejderha* ~ *ejdaha*, *eyle-* ~ *éle-* (*éyle-*), *hamal* ~ *hambal*, *kağan* ~ *qaan*, *kap-* ~ *qarp-* (*qap-*), *kılıç* ~ *qılinc* (*qılıc*), *kırbaç* ~ *qırmanc* (*qırmac*), *kuşak* ~ *qurşaq*, *hile* ~ *hiyle*, *ısı* ~ *isti*, *ikindi* ~ *ilkindi* (*ikindi*), *ilikle-* ~ *ilgekle-*, *mihenk* ~ *mehek*, *mevize* ~ *moize*, *mucip* ~ *mövcib*, *Moğol* ~ *Monqol*, *pamuk* ~ *pambıq*, *patla-* ~ *partla-*, *öyle* ~ *ele*, *sap-* ~ *sarp-* (*sap-*), *serp-* ~ *sep-*, *ovmaç* ~ *umac*, *yufka* ~ *yuxa*, *zeyrek* ~ *zirek*, *ziynet* ~ *zinet*.

Sözcük Sonunda Ünsüz ~ Ø Durumu

Hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde görülen bu durum çeşitli ses olaylarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Ünsüz düşmesi ile ünsüz türemesinin yanı sıra eski /ğ/ sesinin bazı örneklerde TT'de erimesi ve AzT'de q'ye dönüşmesi bu durumun meydana gelmesinde etkili olmuştur. *af* ~ *efv*, *ağıt* ~ *ağı*, *ayet* ~ *aye*, *baykuş* ~ *bayqu* (*bayquş*), *bebek* ~ *bebe*, *buğday* ~ *buğda*, *çıra* ~ *çıraq*, *geniz* ~ *genzik*, *ile* ~ *ilen* (*ile*), *in cin* ~ *ins cins*, *işaret* ~ *işare*, *kere* ~ *kerem* (*kere*), *koruk* ~ *qora*, *koru* ~ *qoruq*, *kumla* ~ *qumlaq*, *lise* ~ *liséy*, *milyar* ~ *milyard*, *nöbet* ~ *nöbve* (*nöbvet*), *oda* ~ *otaq*, *rüsva* ~ *rüsvay* (*rüsva*), *sıva* ~ *suvaq*, *sülük* ~ *zeli*, *talih* ~ *talé*, *tuzla* ~ *duzlaq* (*duzdaq*), *yama* ~ *yamaq*, *yayla* ~ *yaylaq*.

TT'de benzerlik eki olan *-(I)msI /-(U)msU* eki AzT'de *-imsov* biçiminde kullanılır, bu da sözcük sonunda bir ünsüz ~ ø durumunu ortaya çıkarır. *acımsı* ~ *acimsov*, *beyazımsı* ~ *ağımsov*, *sarımsı* ~ *sarımsov*.

Hece Sayısında Görülen Farklılık

Kimi Türkçe ve alıntı sözcüklerde hece düşmesi veya genişleme sonucunda sözcüklerin hece sayılarında bir farklılık görülmektedir. Doğal olarak ünsüz düşmesi bu bağlamda belirleyici rol oynamaktadır. *avurt* ~ *ord* (*ovurd*), *bıyık* ~ *bığ*, *çapul* ~ *çapovul*, *çilek* ~ *çiyelek*, *dişegi* ~ *dişe*, *dün* ~ *dünen*, *hurç* ~ *xurcun*, *kenevir* ~ *kenef*, *kira* ~ *kiraye* (*kire*), *lığ* ~ *lıqqa* (*lığ*), *sığ* ~ *sıyıq* "yarı duru halde olan", *yamçı* ~ *yapıncı*, *yürüyüş* ~ *yürüş*.

Yansıma Sözcüklerde Görülen Farklılık

Yansıma seslere dayalı sözcükler çeşitli diller ve lehçelerde farklı biçimde kullanılır. Bu tür sözcüklerde ses denkliklerini aramak pek mantıklı değildir; ancak bu sözcüklerde görülen ses benzerlikleri yine dikkat çekicidir. *tangırda-* (*tingırda-*) ~ *danqıl-da-* (*zanqıl-da-*), *tın* ~ *dınq*, *cırıl-da-* ~ *dırıl-da-* (*cırıl-da-*), *vızıl-da-* ~ *dızıl-da-*, *fişirtı* ~ *qjiltı*, *gümbürtü* ~ *gumburtu*, *uğultu* ~ *guvultu* (*uğultu*), *hişirtı* ~ *xışiltı* (*xarıltı*), *gıcırdat-* ~ *xırçıldat-*, *fısil-da-* ~ *piçıl-da-*, *zonkla-* ~ *zoqqıl-da-*.

Göçüşme

TT ile AzT arasında bulunan önemli farklılıklardan biri bazı sözcüklerde görülen göçüşme olayıdır. Bu göçüşmeler daha çok AzT'de gerçekleşmiştir. Türkçe sözcüklerin yanı sıra alıntı sözcüklerde de görülen bu olayda kimi ses değişimlerini de görebiliriz. **br** ~ **rv**: *abra* ~ *arva*. **dy** ~ **yd**: *badya* ~ *bayda* (*badya*). **ğr** ~ **rv**: *uğra* ~ *urva*. **ks** ~ **sk** (**sq/sx**): *aksır-* ~ *asqır-*, *eksi-* ~ *eski-*, *eksik* ~ *eskik*, *öksür-* ~ *öskür-*, *ruhsat* ~ *rüsxet*, *yüksük* ~ *üskük*. **leb** ~ **pen**: *kelebek* ~ *kepenek*. **ler** ~ **rel**: *belert-* ~ *berelt-*, *ileri* ~ *ireli*. **min** ~ **nim**: *mintan* ~ *nimten* (*e*). **ml** ~ **lm**:

çömlek ~ çölmek. mr ~ rm: çemre- ~ çırma-, irmik ~ imrik, kemre ~ germe. ny ~ qn: sinyal¹¹ ~ signal. ny ~ ym: manyak ~ maymaq. pl ~ lp: çıplak ~ çılpaq. pr ~ rp: çapraz ~ çarpaz, depren- ~ terpen-, köprü ~ körpü, toprak ~ torpaq, yaprak ~ yarpaq. ra ~ ur: buğra ~ buğur. rh ~ hr: perhiz ~ pehriz. ster ~ rset: göster- ~ görset- (göster-). sm ~ mş: yaşmak ~ yamşaq (yaşmaq). tl ~ lt: fitil ~ pilte. ts ~ st: tutsak ~ dustaq, tütsü ~ tüstü. uy ~ yu: uyku ~ yuxu. vey ~ yov: güveyi ~ giyov. vr ~ rv: avrat ~ arvad. ygar ~ rağay: toygar ~ torağay.

Ünsüz İkizleşmesi

Ünsüz ikizleşmesi tarihî Türk lehçelerinin yanı sıra çağdaş Türk lehçelerinde de görülen bir ses olayıdır. Bu olay genellikle uzun ünlülerin (aslı ve ikincil) kısılması sonucunda ortaya çıkmıştır,¹² açık heceyi kapatmak da diğer bir etken olabilir. Lehçeden lehçeye, bölgeden bölgeye farklılık gösteren ünsüz ikizleşmesi AzT'de de kimi örneklerde görülmektedir. Bu durum TT ile AzT arasında görülen en önemli fonetik farklılıklardan biridir. *adım ~ addım, çakal ~ çaqqal, dilak ~ dillaq, dokuz ~ doqquz, eşek ~ eşşek, sakız ~ saqqız, sakal ~ saqqal, sekiz ~ sekkiz, taşak ~ daşşaq, toka ~ toqqa, tokaç ~ toqqaç, tokuş- ~ toqquş-, topuz ~ toppuz, yedi ~ yéddi.*

Azerbaycan Türkçesinde görülen bazı ikizleşmeler ses benzeşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır: *atlamak ~ addamaq (adlamaq).*

Söz konusu durum yansıma seslere dayalı sözcüklerde de görülür. *çakıldamak ~ çaqqıldamaq.*

Arapça sözcüklerde görülen şeddeli sesler TT'de kimi örneklerde ortadan kalkmıştır; ancak AzT'de korunmuş durumdadır. *ama ~ amma, cemiyyet ~ cemiyyet, edebiyat ~ edebiyat, eziyet ~ eziyyet, falaka ~ falaqqa, kasap ~ qessab, kule ~ qülle, saka ~ saqqa. 7*

Bu durumun tersini de görmek mümkündür. *dükkan ~ dükan.*

Arapça kökenli sözcüklerin sonunda bulunan şeddeli ünsüz TT'de yalın biçimde gösterilmezken AzT'de gösterilir. *hak ~ haqq, fen ~ fenn, hac ~ hecc, hat ~ xett, his ~ hiss, ret ~ redd, set ~ sedd, şek ~ şekk, tıp ~ tıbb.*

Batı kökenli sözcüklere baktığımızda AzT'de bu sözcüklerin orijinal imlasında bulunan ikiz ünsüzler korunmaktadır. *ateşe ~ ataşé, dolar ~ dollar, galon ~ qallon, gama ~ qamma, klasik ~ klassik, kolektif ~ kolléktiv, moka ~ mokko, profesör ~ proféssor.*

Sonuç

Batı Türkçesinin iki önemli kolu sayılan Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi son birkaç yüzyıl içinde çeşitli bakımlardan birbirinden farklılaşmışlardır. Bu farklılıkların büyük bir bölümü ses olaylarıyla ilgilidir. Kimi durumlarda TT eskicil özellikleri korunurken kiminde ise AzT korumuştur. AzT'de açık /e/ ve kapalı /e/ seslerinin fonetik değer taşıdığını dikkate alarak TT'de tek bir sesle gösterilen /e/ ünlüsü AzT'de duruma göre /e/ ve /é/ ile gösterilmektedir, örneğin AzT'de *démek* sözcüğü "demek" anlamındayken *demek* "in" anlamındadır. TT'de sözcük sonunda görülmeyen /b, c, d, g/ gibi ötümlü ünsüzler AzT'de yaygın olarak görülür. AzT'de birçok örnekte, dudak ünsüzleri yanında bulunan düz ünlüler yuvarlaklaşmıştır. İncelemelerde görüldüğü gibi AzT'de sözcük başı /y/ türemesi ilgi çekici durumlardan biriydi. Yukarıda ayrıntılı bir şekilde sıralanan fonetik farklılıklara baktığımızda birçok durumda örnek sayısı birkaç sözcükten öteye geçmez. Sistemli bir şekilde görülen, örnekleri sayıca fazla olan veya y ~ ø gibi belirgin bir özelliği taşıyan durumlar dikkate alındığında TT ve AzT arasında var olan fonetik farklılıklar daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Bu iki lehçe arasında bulunan en önemli farklılıkları şu şekilde özetleyebiliriz: Ünlüler arasında *e ~ a, i ~ é, ı ~ i, a ~ o, e ~ ö, ü ~ ö* durumları en önemli farklılıklardır. Ünsüzlerde *b ~ m, ğ ~ y, m ~ n, r ~ l, h ~ x, k ~ x, b ~ p, ç*

¹¹. Batı dillerinde *signal* biçiminde kullanılan bu sözcükte metatezin yanı sıra g > y olayı da yaşanmıştır.

¹². Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. (Tekin, 2005: 225).

~ c, d ~ t, g ~ k, k ~ q en başta gelen ünsüz denklikleridir. Sözcük başı y ~ ø ve h ~ ø durumu, göçüşme ve ünsüz ikizleşmesi de başlıca farklılıklardan sayılabilir.

Kaynakça

AKDOĞAN, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınları.

Azərbaycan Dilinin İzahli Lüğəti (2006). Bakı: Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

EKER, S. (2016), *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.

EREN, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.

ERGİN, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.

GÜLENSOY, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (2010). *Grammer Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZKAN, N. vd. (2007). *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.

RÓNA-TAS, A. (2013), *An Introduction To Turkology "Türkolojiye Giriş"* (Çev.: İsa Sarı). Ankara: Nobel Yayınları.

RYUMİNA-SIRKAŞEVA, L.T. ve N. A. KUÇİGAŞEVA (2000). *Teleüt Ağzı Sözlüğü* (Çev. Şükrü Haluk Akalın-Çaştegin Turgunbayev). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TİETZE, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. İstanbul: Simurg Yayınları.

TURAN, F. (2017). *Bahşayış Lüğati*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEKİN, T. (2005). *Makaleler, Çağdaş Türk Dilleri* (Haz.: Emine Yılmaz, Nurettin Demir). Ankara: Grafiker Yayınları.

TEKİN, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg Yayınları.

Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

<http://www.tdk.gov.tr/index>

<http://luget.azeri.net>

<https://azerdict.com>

Kısaltmalar

Ar.: Arapça

AzT: Azerbaycan Türkçesi

Far.: Farsça

Kaz.: Kazak Türkçesi

Krg.: Kırgız Türkçesi

Trkm.: Türkmen Türkçesi

TT: Türkiye Türkçesi